

SÄTERS KYRKA

Kyrkan 1; Sätters församling; Sätters kommun; Dalarnas län

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Sätters samhälle tillkom som en följd av bergshantering och bruksverksamheten som pågick kring Ljusteråns djupa dalgång. Malm och vattenkraft skapade förutsättningar för utvecklingen av en långvarig industriell verksamhet i området. Mellan 1624 och 1642 fanns även ett myntverk i Säter och orten erhöll sina stadsprivilegier 1642. Säter blev eget pastorat 1636.

Sätters nuvarande kyrka har haft två föregångare, men ett första träkapell uppfördes redan under medeltiden i Dalsbyn, väster om nuvarande stadskärna, som före 1600-talet utgjorde den dominerande bybildningen i trakten. Dalby lydde under Stora Tuna. Det är dock oklart när exakt Dalsbyns kapell tillkom, däremot är flera inventarier bevarade och dessa återfinns i Sätters nuvarande kyrka. På 1600-talet började en förflyttning av befolkningen ske och nuvarande stadskärna övertog rollen av centralort. Kapellet i Dalsbyn förlorade sin betydelse och det ersattes med ett nytt och större träkapell som uppfördes i början av 1600-talet, i Säter på nuvarande kyrkas plats.

Redan på 1630-talet ansågs dock den nya byggnaden ha så stora brister att det bedömdes vara nödvändigt att ersätta den. Under juli 1634 påbörjades därför uppförandet av en stenkyrka på platsen. Drygt ett år senare stod den nya kyrkan, Ceciliakyrkan, färdig. Byggnaden som saknade torn var ca 34 x 16 meter och täckt med sadeltak. Kyrkan användes även som gravplats för prominenta personer och 1751 fanns inte mindre än 50 gravar innanför murarna. Med åren visade dock byggnaden stigande bärighetsproblem, och man beslöt därför på 1770-talet att riva den och uppföra en ny kyrkobyggnad.

Den nuvarande kyrkan i Säter är resultatet av två närliggande byggnadsperioder, slutet av 1700- och början av 1800-talen. Kyrkan uppfördes efter ritningar daterade 1778. Snart kom emellertid konstruktionen att uppvisa allvarliga brister, varför en ombyggnad var nödvändig redan vid 1800-talets början. Tornet revs och ett nytt uppfördes 1807, det ansluter emellertid helt till det äldre långhusets strama och avskalade klassicism. Ombyggnaden och renoveringen utfördes efter ritningar av arkitekt Olof Tempelman. Senare har kyrkan invändigt genomgått två större restaureringar; på 1920- och 1950-talen samt 1997.

Kyrkomiljön

Kyrkan är ett betydande inslag i Sätters stadskärna, som har en väl bevarad äldre träbebyggelse anlagd efter 1600-talets tidstypiska rutnäsplan. Kyrkan är placerad i nordvästra delen av stadskärnan, sydväst om torget. Den utgör tillsammans med komministergård, kyrkstallar, församlingshem, skola, sockenstuga och annan småskalig bebyggelse en sammanhängande miljö. Nedanför kyrkan, i väster, mynnar Ljusterån i sjön Ljustern.

Kyrkan är uppförd på ett svagt upphöjt krön, på diagonalen av ett fristående nästan kvadratisk kvarter som avgränsas av gator. Kvarteret har numera en parkliknande karaktär med grusalléer, gräskvarter och trädkrans längs med de yttre gränserna.

Några bevarade gravhällar, som dock inte står på ursprunglig plats, påminner om den forna gravplatsen som fram till 1700-talet låg i anslutning till kyrkan.

Övriga byggnader

Intill kyrkan, i nordost, ligger komministerbostaden från 1800-talet med ekonomibygnader. Intill denna, mot sydost, står en äldre timmerlänga som ursprungligen inrymde kyrkstallar. Sydväst om kvarteret ligger församlingshemmet, en byggnad uppförd på 1920-talet och tillbyggd 1983. Nordväst om kvarteret ligger Kungsgårdsskolan med huvudbyggnad från 1935. På samma sida står den anrika sockenstugan som flyttades på 1770-talet från Wassbogård till nuvarande plats. Öster om kvarteret, intill kyrkstallarna, finns en asfalterad parkeringsplats samt en transformatorbyggnad. Dessa är olyckligt placerade och utformade och belastar därför miljön på ett negativt sätt.

Ett par kvarter sydväst om kyrkan ligger kyrkoherdebostället, vid stadskärnans utkant. Manbyggnaden är från 1876, flygelbyggnaden från 1700- och 1800-talen och arrendatorbostaden från 1920-talet. Gården äldsta byggnad är tiondeboden som dateras till 1600-talet. Även några av gårdens tidigare ekonomibygnader är bevarade.

Övrigt

Säter anses vara den bäst bevarade av Dalarnas äldre städer. Stadens centrala delar är av riksintresse för kulturmilövärden.

Säters stadskärna [W 109] (Säters sn)

Motivering: Stadsmiljö, småstad som i den regelbundna rutnätsplanen från 1600-talet, övergången till landsbygd i sydväst och träbebyggelsen speglar 1600-talets stadsgrundningspolitik och trästadens bebyggelseutveckling till tiden kring sekelskiftet 1900.

Uttryck för riksintresset: Gatunät och tomtstruktur. Bebyggelsekaraktären med stadsgårdarnas huvudbyggnader mot de större gatorna och ekonomibyggnaderna mot gränder och gårdsmiljöer. Torgmiljö med rådhus och stadshotell. Området söder och väster om kyrkan som är rester av kungsgårdens och kyrkoherdeboställets mark och som med sin glesare bebyggelse utgör en övergång till landsbygden.

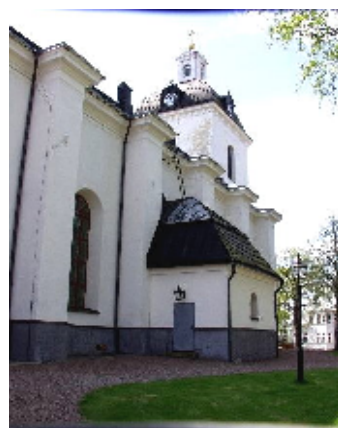
Kyrkoanläggningen**Kyrkogården**

Gravplatser har förekommit i kyrkorummet samt i anslutning till tidigare kyrkobyggnader på platsen. Uppförandet av nuvarande kyrka på 1770-talet medförde en avveckling av begravningsplatsen på kyrkotomten. En ny begravningsplats tillkom därför ca 1 km nordost om kyrkan, vid Dalsbyn, där ortens begravningsplats nu är förlagd.

Kyrkan - Exteriör

Säters kyrka är av monumental karaktär. Den består av ett rektangulärt långhus med halvrund avslutning mot koret, av en sakristia bakom koret i öster och ett kvadratisk torn i väster. Sakristian är lika bred som långhuset och har en absidliknande tresidig avslutning. Mot långhusets norra fasad finns en tillbyggnad, ett pannhus, som tillkom i början på 1900-talet. Pannhusets utformning påminner om ett gravkor.

Kyrkan har en huvudingång genom tornet samt en sidoingång mitt på långhusets sydsida. Ursprungligen fanns även en motsvarande ingång i norr, men 1912 uppfördes en värmecentral framför långhusets nordportal. Sakristian har en yttre ingång med stentrappa i nordost, även pannhuset har en yttre dörr i öster.

Den vitputsade exteriören präglas av kraftiga strävpelare som indelar fasaden i jämna fält i höjd med varje fönsteraxel. Pelarna har runda ankarslut i övre del. Fasaderna är till största delen utsmyckade men har en kraftigt utskjutande och profilerad takfot. Söderportalen, med

rusticerad och förkroppad dörrömfattning, är infälld under en förkortad fönsteröppning. Porten har gråmålade pardörrar med fyllningar.

Tornet är smalare än långhusets gavel som därför har fönsteröppningar på varje sida om tornet. Tornets portal i väster har en inramning, upp till takfoten, med dubbla släta pilastrar. Porten har rundbågig indragen omfattning, gråmålade höga och smala pardörrar under ett spröjsat överljusfönster. Över dörrömfattningen och mellan pilastrarna finns ett inramat blindfält i relief. Vid övergången till klockhuset har tornet flera indragningar täckta med plåt. Taklisten under tornhuvudet har profilerade lister och tandsnitt. På västra sidan i portalens axel och med samma bredd följer däröver först ett spröjsat runt fönster, sedan en ljudöppning försedd med plåttäckta luckor och i takhuven en takkupa med infällt tornur. Tornets norra och södra sidor har i nedre delen fönsteröppningar som motsvarar långhusets fönster. Dessa sidor saknar dock runda fönster men har liksom östra sidan ljudöppningar enligt västra framsidan samt tornur åt alla väderstreck. Tornet kröns av en kvadratisk lanternin med rundbågiga öppningar åt alla väderstreck. Lanterninen kröns av ett förgyllt klot med kors.

Fasaderna har slätputs avfärgad i bruten vit kalkfärg medan den svagt utskjutande sockeln, med bleck över sockelns linje, har gråfärgad spritputs. Nedanför och kring kyrkans sockel löper en stensättning av naturstenar och gatstenar.

Långhuset har sex fönsteraxlar, tornet en och sakristian två axlar i varje sidomur. Kyrkan har höga fönster med rundbågig avslutning. De har rödmålade karmar och träramar med tvärposter samt rutindelning med blyspröjsning. Fönstrens solbänkar är täckta med svartmålad plåt.

Långhus, sakristia och pannhus har mansardtak, valmade över sakristian och pannhuset. Tornet har avrundat tornhuvud som kröns med lanternin. Samtliga tak är täckta med svartmålad plåt. Över sakristian finns en plåttäckt skorsten (från sakristians öppna spis) samt en ventilationsskorsten utformad som takryttare och krönt med kors.

Kyrkan - Interiörer

Som för många andra kyrkor från perioden och i samma stil präglas kyrkorummet av nyklassicismens arkitektoniska ideal; ljus, luft samt sparsam och stram utsmyckning som hämtar inspiration från antikens arkitektur och ornamentik. Kyrkan har ett rektangulärt, storskaligt kyrkorum med avrundad avslutning mot koret samt stora fönstersystem och tunnvalv. Inredningen är sparsam och monumental. Den domineras av en mäktig arkitektonisk komposition i altaranordningen som är utformad som tempelfasad, vilken speglar sig i den monumentala orgelläktaren i väster.

Den halvrunda altaväggen flankeras av ingångar till den bakomliggande sakristian samt av sidfönster. Långhusets innerväggar artikuleras av kopplade pilastrar, som bär profilerad taklist. Fönstren är försedda med ofärgat antikglas, men i två av fönstren återinsattes delar av äldre glasmålningar (1600-talet), som härstammar från den första stenkyrkan. De avbildar adliga släktvapen.

Innertaket är tunnvalvt, det frilades 1997 från ett skyddstak som tillkommit under 1950-talets restaurering. Kyrkorummets väggar är vitkalkade men har grönmarmorad bröstning. Långhuset har brädgolv av furu som förhöjts med podium i koret. Brädgolvet var ursprungligen målat.

Kyrkan har läktare i väster med framskjutet mittparti, vilken bärs av marmorerade träpelare. Läktarbarriären har marmorerat träräcke med blinda fält och i barriärens mitt ett förgyllt musikemblem. På läktaren står kyrkans huvudorgel vars fasad liksom läktaren utformades 1807 av Olof Tempelman men tillbyggdes på 1970-talet. Vid den senaste restaureringen, 1997, inreddes brudkammare och kapprum under del av läktaren, på varje sida om mittgången. Bakom orgelfasaden finns en förbindelse med tornkammaren.

Vapenhuset var under en period delat genom en tvärvägg som skapade ett vindfång mot resterande del av rummet. Rummets nuvarande utformning är en följd av 1997-års renovering, då skiljeväggen avlägsnades, det sluttande tegelgolvet tillkom och förvaringsutrymmen inreddes på varje sida om dörren mot långhuset. Från vapenhuset leder två symmetriska trätrappor, i norr och söder, till ett samlingsrum i tornets övervåning.

Sakristian, som har samma bredd som långhuset, är uppförd bakom koret. Den har två ingångar, en på varje sida om koret. Långhusets fönstertyp upprepas i sakristian men över östra fönstret finns även ett lunettfönster. Rummets öppna spis har en gjuten järnhäll, troligen från 1700-talet. Ett mindre kapell har inretts i del av sakristian.

Före införandet av centralvärme var kyrkan uppvärmd med två järnkaminer, vilka var uppställda på varje sida om långhuset. Rökkanaler och skorstenar har förekommit i anslutning till dessa. Centralvärme infördes 1912 och för ändamålet uppfördes ett pannhus mot långhusets norra igång. De ursprungliga dörr- och fönsteröppningarna omvandlades därför då till blinda nischer.

Inredning och inventarier

Altaranordningen skapades 1806 av arkitekt O. Tempelman, liksom läktaren och orgelfasaden. Den uppfördes som en tempelfasad med inbyggd altarpredikstol i mittfältet. Altaret är sammanbyggt med altarfasaden.

Altarpredikstolen avlägsnades 1927 i samband med en inre restaurering av arkitekt Magnus Dahlander. En ny predikstol uppsattes i korets norra sida. Predikstolen dekorerades på nytt 1956 av Dagmar Lodén; samtidigt som den halvrunda altarringen med knäfall som är samtida med altaranordningen. Hon svarade även för marmoreringarna på kyrkorummets väggar samt utförde nuvarande altarprydnad bestående av ett textilmåleri, som ersättning för altarpredikstolen.

Dopfunten, liksom det tillhörande korset, är ritade 1954 av ark. C.O. Deurell och dekorerad av Dagmar Lodén. Dopfunten har numera flyttats från norra till södra sidan. Korset förvaras nu på annan plats.

Nummertavlorna från 1790-talet satt ursprungligen på stolpar men uppsattes på nuvarande platser, mot långsidorna, 1956.

Kyrkans öppna och fasta bänkinredning är den ursprungliga. Några bänkrader har dock på senare tid avlägsnats närmast koret. Bänkyggar och -gavlar har rundbågiga speglar med listverk. Bänkinredningen är uppdelad i stora kvarter som skiljs åt av gångar som följer ingångarnas axlar. Bänkar finns även infällda under fönsterbänkarna. Smidda korsformade kandelabrar placerades 1956 på bänkarnas yttre gavlar. De donerades av Bispbergs bolag vid sekelskiftet (samma kors, dock mindre, finns i Silvbergs kyrka).

Korets malmkronor flyttades till nuvarande plats i samband med 1950-talets restaurering. Alla har övertagits från den tidigare kyrkan, de härrör från 1642, 1646, 1658 och 1677. Ytterligare en mässingsljuskrona från 1600-talet är placerad på orgelläktaren. Mittgångens malmkronor är stilkopior. I samband med restaureringen på 1950-talet insattes i vapenhuset, över läktarvåningen och kyrkorummet, moderna takarmaturer ritade av arkitekt Deurell. De flesta av dessa är numera borttagna men några hänger ännu kvar i vapenhuset.

I samband med kyrkans ombyggnad förnyades även orgeln. Nuvarande orgelfasad och läktare är ritade av arkitekt Olof Tempelman och uppfördes 1811, samtidigt som altaruspsättningen. Fasaden i utpräglad sengustaviansk stil överensstämmer alltjämt med ritningen. Det ursprungliga orgelverket anses vara tillverkat av Olof Schwan och hans efterträdare Anton Fredric Kock. Efter ett antal reparationer installerades 1903 ett helt nytt verk, av Magnusson, bakom Tempelmans fasad. År 1972 installeras ett nytt orgelverk, av Hammarberg, med 36 stämmor. Kororgeln i ek tillkom samtidigt.

Söder om koret, i en golvöppning, nära ytterväggen ligger gravmonumentet över Krusebjörnska familjen. Stoftet förvaras numera i Torsångs kyrka.

Kyrkans klockor är äldre än nuvarande byggnad. Angångsklockan är omgjuten 1727, lillklockan är gjuten 1638, storklockan är omgjuten 1706.

Övriga upplysningar

I sakristian förvarades inramade ritningar av Tempelman, till altare och orgelfasad. De är numera flyttade till okänd plats.

En del äldre inventarier som härstammar från ortens första kyrka, Dalsbyns kapell, förvaras i hembygdsgårdens kapell.

Kyrkan har två medeltida Kristusbilder som härstammar från Dalsbyns kapell. Den ena hänger numera under läktaren på norra sidan och den andra ovanför dopfunten på södra väggen. På långhusets västra gavel i söder står en gravhäll av gjutjärn från 1600-talets mitt, den flyttades dit från annan plats vid senaste restaureringen.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Orten och kyrkans historia präglas av bergshanteringens och bruksdriftens utveckling i trakten. Gravhällar och inredningsdetaljer vittnar fortfarande om bygdens och ortens storhetstid.

Kyrkoplatsen har en historia som sträcker sig tillbaka till 1600-talet. Nuvarande kyrka har haft två föregångare; ett träkapell som uppfördes i början av 1600-talet och brukades fram till 1635 samt en stenkyrka som stod färdig 1637. Murdelar från denna kyrka återanvändes i nuvarande byggnad.

Säters nuvarande kyrka tillhör den utbredda gruppen av nyklassiska kyrkor som tillkom över hela landet mellan ungefär 1760 och 1860. Ungefär 800 kyrkor av denna typ uppfördes under perioden. De karaktäriseras av rektangulära långhus med kvadratisk torn i väster, krönt med huv eller lanternin. De har vanligen tunnvalv, stora fönstersystem, vitputsade väggar och murar samt en sparsam och stram utsmyckning.

Nuvarande kyrkan uppfördes mellan 1777 och 1778, men det ursprungliga tornet ersattes av ett nytt 1807. Kyrkans monumentala nyklassicism med sitt strama och sparsamma formspråk är fortfarande väl bibehållen. Ett särdrag är de raka och tätt uppställda strävpelarna som ger fasaderna dess rytm. Kyrkan är utvändigt oförändrad, med undantag av tillbyggnaden på norra långsidan. Även invändigt har kyrkan till största del behållit sin ursprungliga karaktär och inredning, även om ett flertal restaureringar medfört vissa mindre ändringar. Borttagen är dock Tempelmans altarpredikstol. Valvet urskiljer sig från det traditionella tunnvalvet genom en svag spetsbågig brytning.

Kyrkan innehåller många inventarier samt inredningsdetaljer som härstammar från tidigare kyrkobyggnader på platsen samt från Dalsbyns kapell.

Kyrkomiljön med kyrkotomt och kringliggande bebyggelse vittnar om kyrkans och ortens utveckling under århundraden. Säters stadskärna, där kyrkan ingår, är av riksintresse för kulturmiljövården.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön

- **Kyrkomiljön med bebyggelsen kring kyrkokvarteret**
- **Äldre murverk som härstammar från 1600-talets kyrka**
- **Kyrkans väl bevarade och representativa nyklassicistiska exteriör som till stor del förblivit oförändrad sedan tornet återuppfördes 1807**
- **Kyrkorummets monumentala och nyklassicistiska karaktär med originalinredning; i synnerhet altaranordningen, läktaren och orgelfasaden av Tempelman**
- **Gravmonumentet över Krusebjörnska familjen**
- **Glasmålningarna från 1600-talet**

Källor och litteratur

Ahlberg, H. 1996. *Dalarnas kyrkor i ord och bild*.

Arkeologisk förundersökning, Säters kyrka. Rapport 1997:8, Dalarnas museum,

Dalborg, F. 1956. *Säters kyrkas restaurering 1955-1956*.

Dalborg, F. 1974. *Säters kyrka – Historisk översikt samt vägledning*.

Prästgårdsinventering. 1993. Västerås stift

Övriga uppgifter:

Inventeringsdatum: 2004-05-13

Fältinventering: Jean-Paul Darphin

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Jean-Paul Darphin, i samråd med referensgrupp utsedd av Västerås stift

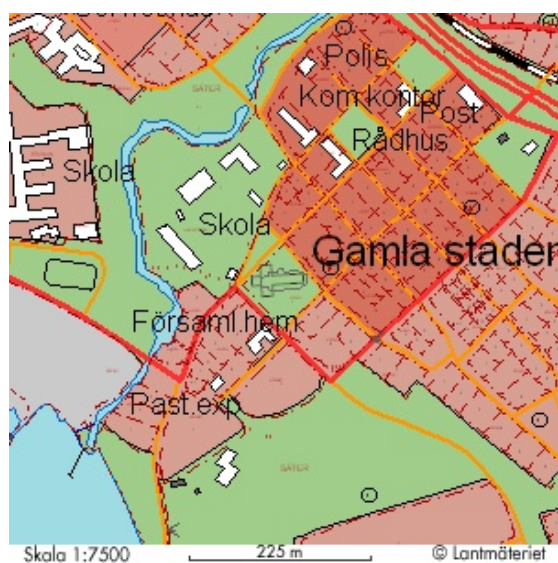
Rapportsammanställning och foto: Jean-Paul Darphin

Färdigställd: 2005-03-17

Händelser: Kronologisk förteckning

År	H-Typ	Händelse	Källa
Medeltid-1600-talets början	Nybyggnad	Första träkapell i Säter, vid Dalsbyn. Oklart när byggnaden uppfördes. Ersattes av nytt träkapell i Säter	Ahlberg, 1996; Dalborg, 1974
1628?	Tagen ur bruk	Dalsbys träkapell överges, trol. 1628. Vissa inventarier är bevarade i dagens kyrka. Byggnaden rivs 1667	Ahlberg, 1996; Dalborg, 1974
1600-talets början	Nybyggnad-Kapell	Första träkapell på nuvarande plats, används fram till 1635	Ahlberg, 1996
1634-37	Nybyggnad-Kyrka	Första stenkyrka på nuvarande plats, Ceciliakyrkan. Murdelar ingår i nuvarande kyrka	Ahlberg, 1996; Dalborg, 1974
1778-1779	Rivning Nybyggnad-	Gamla stenkyrkan rivs till största del. Nuvarande kyrka uppförs. Byggmästare. D. Lundquist	RAÄ; Ahlberg, 1996
1806-1807	Ombyggnad-Nytt torn	Ark. O. Tempelman. Sättningsproblem m. ursprungliga torn. Tornet rivs, nytt torn uppförs Läktare, altar- och orgelfasader tillkommer: Tempelman.	RAÄ; Ahlberg, 1996; Sjögren, 1952
1892	Restaurering-stomme	Murverken förstärks med järnstag, pga av sprickbildningar i valv	Dalborg, 1974
1912	Restaurering-Interiör	Altaranordningen byggs in och skyms med skivor. Panncentral uppförs mot låghusets norra sida, centralvärme införs	Dalborg, 1974. Muntliga uppgifter
1927	Förändring-interiör. Fastinredning	Ark. M. Dahlander, E. Werner? Ny predikstol (Dahlander), altarpredikstol avlägsnas.	RAÄ; Ahlberg, 1996
1955-56	Restaurering, Förändring-Interiör	Ark. C.O. Deurell; byggmästare Nils Skogslund: Ombyggnad av koret, ny predikstol, skyddstak sätts upp under befintligt valv, asbetsbesprutat. Ny dopfont, inbyggda kolonner i koret frigörs, ny belysning och armaturer, takkronorna flyttas till koret, om målning D. Lodén: Ny altarprydnad, textilmåleri, även dekoration av predikstol, altarring och dopfont. Järnkors placeras på bänkarna	RAÄ, Ahlberg, 1996; Dalborg, 1974
1972	Fast inredning Orglverk	Installeras två nya orglar. Huvudorgel på läktare, orgelfasad bevaras, och kororgel, tillbyggnad av läktaren?	Ahlberg, 1996
1989	Förändring-Exteriör	Omputsning och avfärgning av fasader, fel kulör	RAÄ; Ahlberg, 1996
1997	Restaurering-interiör	Borttagning av skyddstak under valvet, utvidgning av korgolvet, slipning av golvet, omdisponering av flera biutrymmen; brudkammare och kapprum tillkommer. Lagning och målning av yttertak, omputsning av fasader; nytt golv i vapenhuset Stentrappor, ramper m.m. anläggs nedanför västra portalen	Ahlberg, 1996 Muntliga uppgifter

Situationsplan

Säters kyrka. Kyrkan 1

